

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

- 6 Dromen kunnen geen biografische herinneringen in beeld brengen die betrekking hebben op gebeurtenissen die zich afspeelden voor de leeftijd van drie jaar. Wat Freud hierover in *De Wolfenman* schreef, moet met een korrel zout genomen worden!
- 7 In de jaren 1980-90 leek de activatiesynthesehypothese van Hobson de bevindingen van het psychoanalytische droomonderzoek te weerleggen. Nu beweegt de slinger terug in de andere richting: de neurobiologische onderzoekers die momenteel actief zijn, lijken Freud gelijk te geven. De meest recente bevindingen gaan weer in de richting van: dromen zijn betekenisvol.
- 8 Ondanks het vele onderzoek weet men nog niet waarom we dromen. Is het om het geheugen op te ruimen en te stimuleren? Of om problemen te hanteren en op te lossen? Om tot rust te komen en nieuwe krachten op te doen? Of om het aangeleerde laten bezinken? De droom is meer dan de behoeder van de slaap. Wellicht slapen we om te kunnen dromen.
- 9 Onder invloed van geneesmiddelen kunnen de aard, de helderheid, de frequentie van onze dromen veranderen. Psychische decompensaties (psychose, depressie, verslaving) en het herstellen ervan gaan gepaard met veranderingen in het droomleven. Zo zijn er dromen die een psychotische desintegratie aankondigen.
- 10 Over de waarde van droomsymboliek hebben we nog meer twijfels dan Freud. Maar dromen bevatten soms signalen van belangrijke dingen waar we in het gewone leven aan voorbijgaan. Zo kan men via een droom het bestaan van een ziekte ontdekken. Soms kan men een gans leven op één droom bouwen. Maar religieuze dromen zijn zeldzaam.

Dit alles wordt overgoten met dromen uit Stroeke's praktijk maar ook met voorbeelden uit de Bijbel, uit de Griekse oud-

heid en uit de hedendaagse literatuur (Reve, Douwes, Stahlie, Voskuil). Stroeke schreef alweer een mooi boek, dat me doet verlangen naar meer. Hij had bijvoorbeeld de relatie tussen droom en poëzie meer kunnen belichten. Ella Sharpe schreef ooit een mooi artikel over het gebruik van poëtische procedés in de droom. En waarom zo weinig links naar het surrealisme en het magisch realisme? Vergeefs zocht ik naar de typische 'droom van de wijze baby', beschreven door Ferenczi en ook 'de droom in de droom' vond ik niet terug. Graag had ik enkele beschouwingen gelezen over hoe Bion ons denken over de droom heeft gewijzigd en dan komen auteurs als Meltzer, Ogden en Ferro in mijn gedachten. Het komt door de stijl van Stroeke — het lijkt op champagne: fris, sprankelend, lekker, licht en toch van kwaliteit. Ik krijg er opnieuw zin in!

Over liefde en haat

Bespreking van

PATRICK MEURS (2004). *Gevoelsambivalentie — Het wonderlijke samenspel van liefde en agressie*. Heverlee: LannooCampus. ISBN 90 209 5661 2, 400 pp., € 39,95

WILLEM HEUVES

Een van de problemen met de psychoanalytische theorie is gelegen in het telkens weer onduidelijk gedefinieerd worden van de kernconcepten. Beruchte voorbeelden zijn 'projectieve identificatie', 'overdracht' en 'tegenoverdracht'. Maar ook bijvoorbeeld de omschrijving van afweermechanismen laat een waaier aan geaccepteerde omschrijvingen zien. Niet alleen vanuit wetenschappelijk oogpunt is dat onacceptabel, maar ook de klinische praktijk verlangt helder taalgebruik. Deze conceptuele verwarring heeft ertoe bijgedragen dat de we-

tenschappelijke waardering van de psychoanalyse te wensen overlaat. Gelukkig kent de psychoanalyse ook auteurs die ervoor geijverd hebben complexe concepten inhoudelijke duidelijkheid te geven, waardoor de zeggingskracht ervan toeneemt.

Een tweede kenmerk van de psychoanalytische theorie is dat veel concepten in de loop van de geschiedenis een andere betekenis krijgen, omdat de psychoanalytische theorie zich ontwikkelt en ook verbeterd wordt. De concepten 'onbewust' en 'tegenoverdracht', maar ook concepten als 'ageren' en 'regressie' zijn daar duidelijke voorbeelden van. In dit verband kan ook het werk van Joseph Sandler niet ongenoemd blijven. Hij heeft belangrijk bijgedragen aan de conceptuele verheldering van het theoretische vocabulaire van de psychoanalyse.

Beide kenmerken van de psychoanalytische theorie maken het noodzakelijk dat van tijd tot tijd 'ingeburgerde' concepten weer opnieuw op validiteit en bruikbaarheid worden getoetst, dan wel in een historische context worden geanalyseerd. Het begrip 'ambivalentie' of 'gevoelsambivalentie' is daarvan een goed voorbeeld en daarmee is een belangrijke bestaansgrond van *Gevoelsambivalentie* gegeven.

Het lijvige boek valt uiteen in twee delen. In het eerste deel wordt het ambivalentieconcept besproken: een historisch-tekstkritische studie van liefde en vijandigheid vanuit een ontwikkelingsperspectief. Het tweede gedeelte beschrijft een empirisch onderzoek naar de structuur en het ervaringsproces van gevoelsambivalentie. In zijn inleiding schrijft Meurs dat het ambivalentieconcept een lange geschiedenis kent, met wortels in de vroegste Griekse filosofie, alvorens het in de psychoanalyse als 'het wonderlijke samenspel' van liefde en agressie een van de kernconcepten werd. Ook signaleert hij dat in het werk van de grote pioniers van de psychoanalyse 'ambivalentie' vaak verschillende betekenissen heeft. Vanuit de kinderpsychoanalyse komt er meer aandacht voor de ontwikkelings-

lijnen van zowel normale als pathologische vormen van 'aggressive love' en van ambivalente objectrelaties. De conceptuele verwar- ring neemt verder toe als latere theoretici de problemen met ambivalentie beschrijven van de vroege stoornissen, zodat uiteindelijk gesteld kan worden dat met het concept 'ambivalentie' geheel verschillende fenomenen worden aangeduid.

Meurs omarmt voor de conceptuele studie een ontwikkelingsperspectief, waarin de ontwikkeling van het affect een centrale rol speelt. Hij sluit aan bij een inmiddels zeer gerespecteerde traditie van empirisch onderzoek en psychoanalytische theorievorming. Als object van zijn studie ziet Meurs de structuur van positief en negatief affect en het proces van integratie van positief en negatief affect. Hoe kunnen de resultaten worden toegepast op de behandelpraktijk: het bevorderen van voldoende kernen van positief affect, het indammen van intense negatieve affecten en het beveiligen van het integratieproces van liefde en vijandigheid? In het theoretische gedeelte wordt een indrukwekkende galerij van auteurs besproken: van de grondlegger van het concept (Eugen Bleuler) naar Sigmund Freud en Melanie Klein, via Anna Freud en de egopsychologen naar Anton Kris. In een apart hoofdstuk wordt de bijdrage van de Franse auteurs besproken en ook heeft hij een hoofdstuk gereserveerd voor de neurowetenschappen. Belangrijk is dat Meurs een warm pleidooi houdt voor observatiestudies van jonge kinderen als onontbeerlijk voor de theorievorming en onderzoek over de vroege affectieve ontwikkeling en in het bijzonder over de vroege ontwikkeling van de kernen van positieve en negatieve affectieve ervaring.

Het eerste deel van het boek is een gedetailleerde en goed leesbare tekst, waarin Meurs er goed in slaagt om — ondanks de vele interessante zij- en nevenpaden — de lezer op het spoor van de ambivalentie te houden. Overigens viel het mij bij het lezen van het boek weer eens op, dat in een grondige analyse van vrijwel elk psychoanalytisch

concept alle belangrijke historische discussiepunten van de psychoanalyse weer tot leven komen.

Het empirisch onderzoek sluit goed aan bij de theoretische inleiding. In het onderzoek zijn drie groepen kinderen met elkaar vergeleken. Een controlegroep (normaal niveau van sociaal-emotionele competentie), een tweede groep van kinderen met milde sociaal-emotionele problemen of internaliserende stoornissen (neurotische groep) en een groep van kinderen met ernstige sociaal-emotionele problemen of externaliserende stoornissen (vroegge stoornissen).

De IFP (*I feel pictures-test*) is het belangrijkste meetinstrument in dit affectonderzoek en biedt de mogelijkheid om affect zowel categoriaal als dimensionaal te benaderen. De IFP wordt inmiddels breed toegepast en de betrouwbaarheid en validiteit van de test staan niet meer ter discussie.

Het onderzoek levert een aantal belangwekkende resultaten op, die niet alleen een directe toepassing kunnen vinden in de klinische praktijk, maar ook aanleiding geven tot nieuwe interessante onderzoeksvragen. In de groep externaliserende kinderen worden positieve gevoelens nauwelijks als aangenamer beleefd dan negatieve gevoelens. Door deze kinderen worden gevoelens van middelmatige intensiteit al heel snel als negatief beleefd, ongeacht of het positieve of negatieve gevoelens betreft. Er is nauwelijks een stabiele positieve affectieve pool en slechts primitieve afweer kan positieve gevoelens beschermen. De ambivalentietolerantie is bij die groep dan ook erg laag en de kans op primitieve afweer zoals splijting erg groot. Ook hebben de negatieve affecten meer de overhand. Volgens Meurs maakt dit begrijpelijk waarom door deze kinderen ambivalente veel moeilijker wordt verdragen.

Bij neurotische kinderen ziet gevoelsambivalentie er weer anders uit. Daar valt op dat niet de negatieve affecten overwegen, maar dat de positieve affecten minder aanwezig zijn en er meer problemen zijn met heftig

negatief affect. Intense gevoelens worden negatief gewaardeerd. Woede komt minder vaak voor dan bij de externaliserende groep. Intense liefde en intense vijandigheid kunnen moeilijk in een ambivalente verhouding worden gevoeld maar bestaan naast elkaar.

Het bereiken van gevoelsambivalentie is dus ook voor de groep kinderen uit de minst gestoorde groep een complexe taak, die bij hen beter lukt als er een duidelijk overwicht is van positief affect. De negatieve affecten bepalen slechts tijdelijk de affectieve scène. Dit zou een empirische ondersteuning van de 'depressive position' genoemd kunnen worden.

Ten slotte wil ik nog eens onderstrepen, hoe belangrijk dit type onderzoek voor de psychoanalyse is. Niet alleen kan de klinische praktijk ervan profiteren, maar het onderzoek van Meurs maakt ook duidelijk dat de psychoanalyse er veel bij wint als de dialoog met academische disciplines wordt aangegaan.

Dat deed je onbewust expres!

Bespreking van

Antoine Mooij (2005). *Toerekeningsvatbaarheid — Over handelingsvrijheid*.

Amsterdam: Boom.

ISBN 90 8506 081 8, 247 pp., € 25,95

FRANS SCHALKWIJK

Heeft de psychoanalyse nog wat te bieden in het veld van de forensische psychiatrie of psychologie? In *Toerekeningsvatbaarheid — Over handelingsvrijheid* van de psychoanalyticus en hoogleraar psychiatrische aspecten van de rechtspraktijk Antoine Mooij is het antwoord op deze vraag eenduidig positief. Toerekeningsvatbaarheid is een fundament van het Nederlandse